

**KUR'ÂN-I KERÎM'DE İRŞÂD BAĞLAMINDA
“MÜCADELE” KAVRAMININ İNCELENMESİ***

**EXAMINING THE CONCEPT OF STRUGGLE BY
GUIDANCE TACKLES IN THE HOLY QUR'AN**

Esra HACİMÜFTÜOĞLU**

Özet

Bu makale, Kur'ân-ı Kerîm'de geniş bir şekilde yer alan mücadele kavramının, özelde irşadî açıdan incelenmesini ele almaktadır. Nahl 16/125. ayette geçen, “Onlarla en güzel şekilde mücadele et” emrinin irşad açısından nasıl anlaşılması gerektiği hakkında müfessirlerin görüşlerine yer verilerek, mücadelenin insan tabiatındaki yeri, nasıl olması gerektiği ve ne zaman kullanılabileceği gibi konularda bilgi verilmiştir. Bu bağlamda, ayette geçen “ahsen” (en güzel) kaydına vurgu yapılarak, Kur'an-ı Kerim'de geçen mücadele örneklerine yer verilmiş, irşadî açıdan tartışma bilincinin gereği belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, İrşad, Mücadele, Diyalektik, Münazara

Abstract

This article is about to examining in particular in terms of guidance of the concept of struggle which is broadly involved in the Holy Qur'an. Accordingly, giving the views of exegetes's opinions about the understanding by guidance tackles for the order Surat An-Nahl 16/125 “Argue with them in a way that is best”, information is given about the topics that the struggle in the human nature, how and when it should be. In this context, examples of struggle from Holly Qur'an were given place and the necessity of awareness of argument by view of guidance were stated with emphasizing the word of “ahsan” (that is best) in Surat An-Nahl 16/125.

Keywords: Tafsir, Guidance, Struggle, Dialectical, Munaazarah

* Bu makale, *Kur'ân-ı Kerîm'in İrşad Üslubu* adlı doktora çalışmasında yer alan “Mücadele Üslubu” bölümünün genişletilmiş halidir.

** Dr., Erzurum İl Müftülüğü, Vaiz, angin.esra@gmail.com

Giriş

Makalede, “(Resûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et! Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de çok iyi bilir.”¹ ayetinde yer alan “en güzel şekilde mücadele et” (وجادلهم بالتّي هي أحسن) emrinin ne şekilde anlaşılması gerektiği hakkında bir değerlendirme yapılacaktır. Bu doğrultuda mücadele emri ve bu emirde zikredilen “en güzel” kaydı incelenerek, Mücadele Kavramı, Mücadele-Münazara İlişkisi, Cedelü'l-Kur'ân, Mücadele Üslubunun Fonksiyonelliği ve Kur'ân-ı Kerîm'de Mücadele başlıkları altında genel olarak bilgi verilecektir.

İnsana var oluş gerekçesini hatırlatan, onun evrendeki konumunu belirlemesine yardımcı olan ve böylelikle ilahî hakikatlerle yüzleşmesine imkân veren Kur'ân, sadece tilavet edilen ve bir takım ceza ve mükâfatlardan bahseden bir kitap olarak görüldüğünde, O'nun insan için çizdiği engin anlam dünyası yeterince idrak edilememiş olur. Çünkü Kur'ân'ın insanla kurduğu ilişki, genel anlamda merkezde bireylerin yer aldığı, sıcak ve hareketli bir diyalog olarak düşünülebilir. Bu durum, Kur'ân'ın insanla pratiğe dökülmesinin doğal bir sonucu olarak görülebileceği gibi, aynı zamanda vahyin insanı kuşatıp sarmalayan atmosferinin insan için hep ideal olanı göstermesinin ve bunu gerçekleştirmek istemesinin bir uzantısı olarak da değerlendirilebilir. Bir başka deyişle Kur'ân, insana sadece bazı bilgiler sunup onu kendi haline bırakmış değildir; aksine muhatabın hidayeti bulması için ilahî hakikatler çeşitli üsluplar eşliğinde sunulmuştur. Kur'ân, muhatabının verdiği her ret cevabının, “hayır”ın peşine düşer. Ve bu olumsuzluğun, nihaî mutluluğun gerçekleşmesinde anahtar olan “evet” e dönüşmesi için çaba göstererek bunu, inanan muhataplarından da ister. İşte bundan dolayı, irşad göreviyle yükümlü mü'minlerin üslubu, Nahl 16/125. ayet-i kerîmede sadece hikmet ve güzel öğütle sınırlı tutulmuş, mücadelenin en güzel şekliyle devam ettirilerek insanların en yüce ahlâkî kemale erdirilmeleri istenmiştir.

Bu açıdan düşünüldüğünde, Kur'ân'da, muhatapların iman konusunda verdiği her olumsuz cevap ve bunun çeşitli gerekçeleri, mücadelenin bir başka boyutta gerçekleşmesine yol açmıştır denilebilir. Çünkü mutlak hakikatlerin ortaya çıkarıldığı, inkârın tutarsızlığının gösterildiği ve inanç mücadelesinin yaşandığı bir sahnede sergilenen tavırların, söylenen sözlerin ve izlenen metotların farklılaşması kaçınılmaz görünmektedir. Zaten Kur'ân'da anlatılan mücadele biçimlerinin tek düze olmayıp çeşitlilik arz etmesi de bunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ama neticede bunların hepsi “ve cadilhüm billeti hiye ahsen” yani “en güzel şekilde mücadele et” emrine işaret eden, parlak irşadî yansımalarıdır. Bu yönüyle Kur'ân, muhtevastaki mücadele örnekleriyle muhataplarına bir tartışma bilinci kazandırmayı hedeflemektedir.

1 Nahl 16/125

Nahl Suresi 125. ayette geçen ve irşadın farklı bir boyutunu gösteren "en güzel şekilde mücadele"den ne kastedildiği konusunda müfessirler pek çok görüş ortaya koymuşlardır. Zemahşerî'ye göre, bu ifadeden anlaşılın, sertlik ve zorlama içermeyen, gönül ve dil yumuşaklığının öne çıktığı mücadele metodudur.² Ebussuud ve Âlûsî'ye göre, "en güzel" lafzı ile kalp ve sözün yumuşaklığına dayanmak suretiyle muhatapların saplantılı tutku-larını ve önyargılarını ortadan kaldıracak bir münazara ve mücadele kastedilmektedir.³

Mâverdî, "en güzel şekilde mücadele" den birkaç anlamın kastedilebileceğini belirtir ve bu ihtimallerden ilkini affetmek olarak ifade eder. Yani müfessire göre bağışlama, güzel bir mücadele örneğini yansıtır. Taberî ve Kurtûbî, buna benzer bir yorumda bulunarak ayette geçen ibareye, Hz. Peygamber'e atfen, "Sana yaptıkları kötülüğü affet ve yaptıkları fenalıkları unut" anlamını vermiştir.⁴ Bunun yanı sıra Mâverdî, bu ifadeden, kalpleri uyandıran ve akılları karıştırmayan bir mücadelenin kastedilebileceğini, aynı zamanda geleceği yönlendiren ve geçmişî kınamayan bir anlayışın da çıkarılabileceğini belirtir. Müfessirin "en güzel mücadele" kavramı hakkındaki son yorumu ise, muhatapların duru-munu göz önünde bulunduracak şekildedir. Buna göre mücadele, muhatapların tahammül ve kabiliyet sınırlarında olmalıdır. Yani, insanların zihnî algılamalarına, akıl kapasitele-rine göre sergilenen bir mücadele, en güzel mücadele kapsamında değerlendirilebilir.⁵

İbn Kesîr, muhataplardan münazara ve mücadeleye ihtiyaç duyan kişilerle yapılacak olan mücadelenin, güzel bir şekilde, yumuşak bir üslup ve güzel bir hitap ile olması gerektiğini belirtir.⁶ İbn Atiyye de buna benzer bir yorumda bulunarak, bu ifadeyle, davet edilen kimseye yönelik olmak üzere içinde savaş ve sertliğin bulunmadığı bir mücadele-nin kastedildiğini ifade etmektedir. Ayrıca bu sözden maksadın, onların eziyetlerine aldı-rış etmeksizin, risaleti tebliğ ve hakka davette kusur etmemek olduğunu belirtir.⁷

Mevdûdî, "en güzel şekilde mücadele et" emrini, kişinin tatlı bir dile sahip olmasını, soylu bir davranış göstermesini, akli ve cezbedici fikirler öne sürerek, polemik, tartışma ve karşıtlıklar içine düşmemesini gerektiren bir ifade tarzı olarak değerlendirmektedir. Çünkü müfessire göre, öğüt veren kişi, muhatabını rencide etmeden, basit bir şekilde onu

2 Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, Dar'ul-Kütübî'l-İlmiyye, tsz., II/619

3 Ebussuud, Muhammed b. Mustafa el-İmadî, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dar-u İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut tsz., V/151; Âlûsî, Ebu'l-Fazl Şehabeddin es-Seyyid Mahmud el-Bağdadi, *Rûhu'l-Meâni fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî*, Tah: Muhammed Şükri, Dâr-u İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut tsz., XIV/254

4 Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, Tah: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dar'ul-Hicr, Kahire 2001, XIV/401; Kurtûbî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, Tah: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut h. 1427, XII/461

5 Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basri, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Metabi-i Makhevî, Kuveyt 1982, II/403

6 İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Tah: Mustafa Muhammed, Mustafa Fadl el-Acmavî, Ali Ahmed Abdulkaki, Hasan Abbas Kutub, Mektebetü Evladi's-Şeyh, Cizre h. 1421; VIII/368

7 İbn Atiyye, Ebu Muhammed Abdulkak, *el-Muharraru'l-Vecîz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Azîz*, Dar-u İbn Hazm, Beyrut 2002, s 1124-1125

ikna etmeye çalışır ve karşısındakinin çarpık fikir ve kısır döngülere girdiğini gördüğü zaman, muhatapın durumunu göz önünde bulundurarak tartışmayı bırakır.⁸ Bu da, güzel bir mücadelenin özelliklerindedir.

Nahl âyetinde dikkati çeken bir özellik, tıpkı mev'izenin güzel sıfatıyla kayıt altına alınması gibi,⁹ mücadele kelimesinin de münferit olarak verilmeyip, “ahsen” kelimesiyle birlikte sunulmasıdır. Tabatabâî, mev'izenin güzel ve güzel olmayan şeklinde iki kısma ayrıldığını ve ancak güzel olan mev'izeye izin verildiğini belirttikten sonra, mücadelenin de güzel olan ve olmayan şeklinde iki kısım olduğunu ve güzel olan kısmın da kendi arasında en güzel olan veya en güzel olmayan şeklinde ikiye ayrıldığını ifade eder. Esasen bu ayırım, Kur'ân'da, ancak en güzel şekilde yapılan mücadeleye izin verildiğini belirtmekçindir.¹⁰

Muhatap ile mücadele bağlamında “ahsen” kelimesine yapılan vurgu, kanaatimizce irşad açısından son derece önemlidir; çünkü “hüsn” kelimesi, bir fiil veya gayenin beğenilen, göze-gönle hoş gelen, hayranlık uyandıran yönünü ifade etmektedir. Nitekim ahlâk alanında kullanıldığında bu kayıt ahlâkın estetikle ilgisini çağrıştırmaktadır.¹¹ Hüsn kelimesinin ism-i tafdili olan “ahsen” formunun bünyesinde sertlik barındıran mücadele kavramıyla birlikte sunulmasının inceliği de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de, sosyal ilişkilerde insanlar arasındaki ideal ilişki biçimini belirleyen bu kelime,¹² “Kullarıma söyle, sözün en güzelini (yekulu'lleti hiye ahsen) söylesinler. Sonra şeytan aralarını bozar. Çünkü şeytan, insanın apaçık düşmanıdır.”¹³ âyetinde, söz söylemenin niteliğini belirtmek için kullanılmaktadır. Ahsen kavramı, İslâm'ın sosyal, siyasal ve ahlakî düzenini belirleme noktasında yol gösterici değer taşıyan bir özelliğe sahiptir. Bu kavramın konuşmayla ilgili kelimelerle birlikte kullanılması (kavl, mev'ize, mücadele), tebliğ sürecinde konuşma adabını göstermesi ve mücadelede takip edilmesi gereken yolu belirtmesi açısından kayda değer niteliktedir.

Hikmet ve mev'ize-i hasenenin yanı sıra Kur'ânî irşadın farklı bir yönünü gösteren “en güzel mücadele” yöntemi, Kur'ân'ın zengin üslub deryasında çok farklı karşılıklar bulabilen bir anlatım özelliği olarak görülmelidir; ancak çalışmanın bir makale düzeyinde ela alınıyor olması, mücadele kavramının tüm boyutları ile değerlendirilmesine imkân vermemektedir.

8 Mevdüdü, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Ter: Muhammed Han Kayani ve Ark., İnsan Yay., İstanbul 1986, III/63

9 Bkz. Tabatabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân, Müessesetü'l-A'lemî*, Beyrut 1973, XII/373; Tahir b. Âşûr, *Tefsîru'l-Tahrîr ve'l-Tenvîr*, Dar-u Sahnun, Tunus, XIV/329

10 Tabatabâî, XII/373

11 Çağrıncı, Mustafa, “Hasene” md., *DİA.*, İstanbul, 1997, XVI/376

12 İzutsu, *Kur'ân'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, Pınar Yay., İstanbul 1997, s. 292

13 İsra 17/53

1. Mücadele Kavramı

Kökü itibarıyla ipi sağlamca bükmek, birini sert bir yere düşürmek, tartışmaya güç yetirmek ve onda şiddet göstermek, cephe almak, güreşmek, çekişmek, savaş, kavga gibi anlamlara gelen *cedel* kelimesi,¹⁴ latince *dialectica* kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır.¹⁵ Mantık, felsefe, kelam ve ilgili diğer ilimlerde değişik biçimlerde tarif edilen *cedel* kelimesi farklı tanımları bulunmakla birlikte, genel olarak bir düşüncedeki tutarsızlıkları tartışarak gösterme sanatı olarak açıklanmaktadır.¹⁶

Cedel kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde *cedel*, iki yerde *cidâl* ve yirmi altı yerde de c-d-l kökünden türeyen çeşitli kelimelerle karşılık bulmuştur. Aynı şekilde, tartışma ve delil getirme anlamında kullanılan *mira'* ve *muhâcce* kelimeleri de, *cedel* sözcüğüyle yakın anlamda kullanılan Kur'ânî kavramlar olarak değerlendirilebilir. Tartışmada başvuru olan ve “delil” anlamına gelen burhan, hüccet ve sultan gibi kavramların eklenmesiyle birlikte, *cedelin* anlam alanı genişletilebilir ve bu durum, kelimenin yorumsal olarak geniş bir yelpazede kullanımına imkân sağlayabilir. Zaten Arap dilinde mücadele kavramının yanı sıra *münazara*, *muhavere*, *muaraza*, *müfahare*, *münafere* ve *mümarat* gibi birbirine yakın anlamlı pek çok kelimenin varlığı da tartışmanın ve biçimlerinin ne kadar geniş bir kullanım alanına sahip olduğunu göstermesi açısından önemli görülebilir. İslam düşünce tarihi açısından bakıldığında, özellikle mücadele ve münazara kavramlarının birbirlerine yakın anlamlarda kullanıldıkları görülmektedir. Bu iki tartışma metodu, birbirleriyle benzer özellikler taşımakla birlikte bazı konularda ayrılmaktadırlar ki bu da irşad açısından oldukça belirleyicidir.

2. Mücadele-Münazara İlişkisi

Sözlükte “bakmak, düşünmek” anlamına gelen *nazar* kökünden türeyen ve birlikte düşünmek manasına gelen münazara kelimesi,¹⁷ ıstılahta, gerçeğin bilinmesine yönelik yapılan tartışmaların yöntem ve kurallarını araştırıp belirleyen bir ilim dalı anlamında kullanılır.¹⁸ Münazara kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de yer almamakla birlikte, *nazar* kökünden

14 İbn Manzur, Ebu'l Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-'Arab, Dâr-u Sadır ve Dâr-u Beyrut, Beyrut* 1968, XI/104-105; el-İsfehânî, Ragıb Ebu'l-Kasım Hüseyin Muhammed, *Mu'cemu Müfredâtı'l-Elfâzi'l-Kur'ân*, Tah: Nedim Maraşlı, Daru'l Fikr, 1972, s. 87; *el-Müncid fi'l-Luğati ve'l-'lam, Daru'l-Meşrik, Beyrut tsz.*, s. 82; *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2005, s. 354; Çağbayır, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük, Ötüken Yay.*, İstanbul 2007, s. 767; Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğu Matbaası, Ankara 1970, s. 158

15 Atay, Hüseyin, “Kur'ân'a Göre Münazara Metodu”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 1969, sayı: XVII, s. 259-260; Çağbayır, Ötüken Türkçe Sözlük, s. 767

16 *Cedel* hakkındaki tanımlamalar için bkz. el-Elmaî, Zahir b. Awad, *Kur'ân'da Tartışma Metodları*, Ter: Ercan Elbinsoy, Pınar Yay., İstanbul, 1984, s. 26-27; Yavuz, Yusuf Şevki, *Kur'ân-ı Kerîm'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, İlim ve Kültür Yay., Bursa 1983, s. 4-5 ve Yavuz, “*Cedel*” md., *DİA.*, İstanbul, 1993, VII/208; Uludağ, Süleyman, *İslam'da İrşad*, Marifet Yay., İstanbul 2001, s. 64; *Türkçe Sözlük*, TDK, s. 354; Çağbayır, Ötüken Türkçe Sözlük, 767; Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 238; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 867

17 İsfehânî, *Müfredât*, s. 518-520; İbn Manzur, *Lisânu'l-'Arab*, V/217; Cürçânî, Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif, *et-Ta'rifat*, tsz., s. 109

18 Yavuz, Yusuf Şevki, “Münazara” md., *DİA.*, İstanbul, 2006, XXXI/576; Atay, a.g.e., s. 262; el-Cevziyye, İbnu'l-

türeyen sözcükler, Kur'ân'da bilgi ifade eden kavramlar arasında yer almaktadır.19 Çünkü nazar, bir şeyi hem kendi varlığı hem de diğer varlıklarla olan münasebeti açısından bilmek olarak tanımlanmaktadır.²⁰

Cedel kavramı, Kur'ân'da daha ziyade fikrî tartışmalar için kullanılan bir tabir olarak bilinmektedir. Ancak bu kelime Kur'ânî bir kavram olmasına rağmen, bazı âlimlerin kullandığı “ilmü'l-cedel” tabiri çok fazla rağbet görmemiş; aksine, “ilmü âdâbi'l-bahs ve'l-münazara” veya “ilmü'l-münazara” tabirleri daha çok benimsenmiştir. Bu ise, muhtemelen, cedel kavramında sertlik ve muarızı mutlaka mağlub etme gibi İslam ahlakıyla bağdaşmayan bir anlamın bulunmasına karşılık, münazaranın birlikte düşünmekle irtibatlı olmasından kaynaklanmaktadır.²¹ Cedelci kişilerde böbürlenme, kendini temize çıkarma, muarızları çekememe, onlara karşı kin besleme, gıybet etme, onların eksik ve yanlışlıklarını arama gibi İslam öğretileriyle bağdaşmayan tutum ve davranışların bulunması ihtimali, cedel kavramına karşı menfi bir yaklaşımın doğmasına; bunun yerine münazara kullanılmasına yol açmıştır.²² Bu ayırımlar temelde, bazı ayet ve hadislerde tartışmanın yasaklanmış türüne yapılan kınamadan kaçınmak maksadıyla yapılmış olabilir.

Yukarıdaki ayırma rağmen, münazarayla cedelin aynı şey olduğunu ifade eden âlimler bulunduğu gibi²³ bunların her birinin ayrı birer ilim dalı olduğunu savunanlar da olmuştur. Mesela Muhammed Ebu Zehra'ya göre, münazaradan maksat, üzerinde tartışılan konu hakkında doğruya ulaşmak iken, cedelden kasıt, hasmın ilzam edilmesidir.²⁴ Buna benzer bir görüşü Saçaklızâde de ifade etmektedir. O'na göre, münazara gerçeğin ortaya çıkarılmasını gaye edinir; ancak cedelde doğru veya yanlış, belli bir fikrin galip gelmesi ya da geçersiz sağlanması hedeflenir.²⁵

Bütün bunlarla birlikte, genel kapsamlı tanımlamalar da yapılmıştır. Mesela Cürçânî *et-Ta'rifât*'ında, tartışmayı, savunulan görüşü üstün getirmek ve kabul ettirmek için yapılan münazaradan ibarettir ve cedelden maksat, hasmın susturulup tartışma konusuna ikna edilmesidir; bununla birlikte meşhurat (halk arasında şöhret bulan) ve müsellemat (halk nezdinde kabul edilen)tan oluşmuş kıyasa da cedel denir ²⁶ şeklinde ifade ederken; Ebu'l-

Kayyim, *Kur'ân ve Sünnette Tartışma Yöntemi ve Adabı*, Ter: Abdullah Tunçer, Polen Yay., İstanbul, 2007, s. 29-31; *Türkçe Sözlük*, 1435; Çağbayır, *a.g.e.*, s. 3374; Parlatır, *a.g.e.*, s. 1181; İbn Haldun, *Mukaddime*, MEB., İstanbul, 1970, II/513

19 Bu konuda bilgi için bkz. Bilgiz, Musa, *Kur'an'da Bilgi*, İnsan Yay., İstanbul 2003, s. 113-115

20 el-Askerî, Ebu Hilâl, *el-Furuku'l-Lugaviyye*, Tah: Ebu Amr Ammad Zeki el-Bârûdî, el-Mektebetü't-Tevfikiyye, tsz. s. 73

21 Yavuz, “Münazara” md., XXXI/576

22 Yavuz, “Cedel” md., VII/210

23 İbn Haldun, *Mukaddime*, II/513-514

24 Ebu Zehra, *Tarihu'l-Cedel*, Daru'l-Fikri'l-Arabi, Kahire, 1980, s. 5; Bkz. Cürçânî, *et-Ta'rifât*, s. 35

25 Saçaklızâde, Muhammed b. Ebi Bekir el-Mereâşi, *Tertibu'l-Ulûm*, Tah: Muhammed b. İsmail Seyyid Ahmed, Dar'ul-Beşair'il-İslamiyye, Beyrut, 1988, s. 142-143

26 Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 74; Buna benzer bir tarif için bkz. Râzî, Fahrüddin, *Tefsir-i Kebîr*, Ter: Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru, Akçağ Yay., Ankara 1988, XIV/378

Bekâ *el-Külliyât*'ında, tartışma, kişinin bir delille veya bir itirazla hasmının yanlısı sözünü reddetmesidir ve bu da ancak başkasıyla münazara ile olur,²⁷ şeklinde tarif etmektedir. Bazen bu tanımlamaların, tartışmada bulunan tarafların psikolojik yapılarını belirtecek tarza yapıldığı görülmektedir. Mesela Ebu'l-Bekâ, münazarayı, iki meseleden doğru olanı ortaya koymak için iki tarafa nispetle konular hakkında karşılıklı görüşler belirtmek olarak tanımlar ki, bu bazen kendi başına da olur. Mücadele ise karşısındaki hasmı ikna etmek için bir görüş üzerinde, bu görüş kişi tarafından doğru kabul edilsin ya da edilmesin, ilmi olarak tartışmak demektir. Kendi görüşünün ve sözünün doğru olmadığını bildiği halde kişi tartışmaya devam ediyorsa, burada kibirli oluş söz konusudur. Bir kimse hem kendi görüşlerini hem de tartıştığı kişilerin görüşlerini bilmediği halde tartışmaya devam ediyorsa, burada da inatçı oluş söz konusudur.²⁸ Yapılan bu tanımlamalar bu kavramların anlam alanlarının ve kullanım şekillerinin gelişiminin zaman içerisinde meydana geldiğini ve kelam, felsefe gibi ekollerin gelişimine paralel olarak semantik açıdan anlam genişlemesine uğradığını göstermektedir.

Genel bir değerlendirmede bulunmak gerekirse, cedelde, doğruluğu önceden kabul edilmiş peşin hükümlerin varlığını, savunulan konunun belirginliğini ve karşı tarafı susturmak için büyük bir gayretin var olduğunu ifade etmek gerekir. Hâlbuki münazara, gerçeğin ortaya konması için gösterilen bir çaba olup peşin hükümlerle hareket edilmesinin, karşı tarafı susturma gibi bir amacın bulunmaması ve samimi bir şekilde müzakere edilmesi gibi araştırmaya dayalı özelliklere sahiptir.²⁹ Bu açıdan düşünüldüğünde, münazaranın, bilgiyi öğrenme yolu olarak cedelden daha işlevsel olduğu ifade edilebilir ve aslında münazaranın bir nevi müşavere olduğu sonucuna varılabilir. Ancak cedelde durum biraz farklılaşmaktadır; bünyesinde sertlik barındıran ve kullanıldığı esnada olumsuz bir takım ahlakî tavırların ortaya çıkmasına yol açabilen cedel, kullanım gayesi de göz önünde bulundurularak genel olarak ayet ve hadislerde kınanmıştır. Cedelde bulunan bu gibi özelliklerden dolayı, Kur'ân'ın mücadele değil, münazara metodunu benimsediğini ifade edenler bulunmaktadır.³⁰ Ancak, tekrar belirtmek gerekirse, bu durum, cedelin irşad gayesinin göz ardı edildiği ve yapıcı etkisinin bertaraf edildiği durumlarda ortaya çıkmaktadır. Zaten böylesi bir kullanımda cedel, pek çok psikolojik ve sosyolojik travmaya yol açabilecek bir niteliğe sahiptir; nitekim "*Allah ve Resûlüne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider.*"³¹ mealindeki ayet, her ne kadar başka bir olay münasebeti ile inmişse de cedelin toplum üzerindeki yansımalarını göstermesi açısından önemli görülebilir. Kur'ân'ın irşadî bir üslub biçimi olarak gösterdiği ve belirli

27 el-Kefevî, Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, Nsr: Adnan Derviş, Muhammed el-Misrî, Müessesetü'r-Risale, Beyrut h.1419, s. 353

28 el-Kefevî, a.g.e., s. 849-850

29 Yavuz, *Kur'ân-ı Kerîm'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, s. 13; Atay, "Kur'ân'a Göre Münazara Metodu", s. 262

30 Bu görüşün dayanakları için bkz. Atay, "Kur'ân'a Göre Münazara Metodu", s. 259-275

31 Enfal 8/46

kayıtlarla ve gerekli durumlarda inananların sergilenmesini istediği cedel, bir nevi ıslah edilmiş bir tartışma biçimidir.

3. Cedelü'l-Kur'ân

Kur'ân-ı Kerîm'in mücadele yöntemlerini konu edinen ilim dalı için kullanılan "Cedelü'l-Kur'ân" tabiri, aslında cedelin zararlı etkilerden arındığını gösteren temel bir irşad yöntemidir; çünkü neticede olumsuz sonuçlar doğurabilecek bir kavramın Kur'ân lafzıyla yan yana gelmesi ve hatta bir disiplin halini alması imkânsız olduğundan, bu tabirde geçen cedel kelimesinin, günlük yaşantıdaki kullanımlarından daha farklı bir anlam içermesi gerekmektedir.

Kur'ân'ın genel bir okunuşu dahi cedel kavramına olumsuz bir yaklaşımda bulunulduğunu gösterecektir: "Böylece âyetlerimiz üzerinde tartışanlar, kaçabilecekleri bir yer olmadığını bilsinler."³², "Bizim tanrılarımız mı hayırlı, yoksa o mu? dediler. Bunu sana ancak tartışmak için söylediler. Doğrusu onlar kavgacı bir toplumdur."³³ ve "İnsanlardan, bilgisi olmaksızın Allah hakkında tartışmaya giren ve her inatçı şeytana uyan birtakım kimseler vardır."³⁴ gibi ayetler,³⁵ Kur'ân'ın tartışmaya ve cedelci yapıdaki insanlara sıcak bakmadığını göstermeye yeterlidir. Zaten bu sonucu destekleyebilecek türden pek çok hadis-i şerif de bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in "Doğru yola girdikten sonra cedele dalmadıkça hiç bir kavim sapmaz"³⁶ veya "Allah'ın en çok kızdığı kişi, cedelde ısrar edendir"³⁷ şeklindeki hadisleri, konunun bu şekilde anlaşılmasına kapı aralar niteliktedir. Ancak ilahi vahyin derinlemesine ve bilinçli okunuşu, yani ayetlerin sebab-i nuzülleri, vahiy ortamının gerektirdikleri, ayetler arası münasebet gibi bazı kriterler eşliğinde incelenmesi, aslında tartışmanın bazı durumlarda hoş karşılanmadığını göstermeye yeterlidir. Şöyle ki, muhatabın gayesini hedefinden saptırmak, iddia etmediği bir şeyi iddia ediyormuş gibi gösterip mağlup etmek, muarızın kişiliğini rencide edici davranışlarda bulunmak, kesin bir delil olmadan bilgisizce tartışmak, hakikat belli olduktan sonra tartışmaya devam etmek, hakkı batıl, batılı hak göstermeye çalışmak gibi özellikler taşıyan tartışmalar Kur'ân tarafından reddedilmiştir. Ancak kesin delil ve gerçek bilgidен hareketle yapılan tartışmalar caiz görülmüş, hatta bu anlamda Hz. Peygamber'e muhalifleriyle cedelleşmesi³⁸ emredilmiştir.³⁹ Cedelin yerilmesi hakkında Hz. Peygamber'den rivayet

32 Şura 42/35

33 Zuhruf 43/58

34 Hac 22/3

35 Al-i İmran 3/20; Enfal 8/46; Hac 22/8; Mü'minun 40/5

36 İbn Mace, Mukaddime, 48

37 Müslim, İlim, 2

38 Nahl 16/125

39 Yavuz, *Kur'ân-ı Kerîm'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, s. 113; Ayrıca bkz. el-Cevziyye, *Kur'ân ve Sünnette Tartışma Yöntemi ve Adabı*, s. 14-29

olunan hadislerin de Kur'an'ın tasvip etmediği tartışmalarla ilgili olduğu görülmektedir.⁴⁰ Bütün bunlar göstermektedir ki, kınanan ve yapılması istenmeyen tartışma, bünyesinde herhangi bir irşad özelliği barındırmayan, ahlakî vasfı olmayan, sonuca ulaştırmayıp sadece zihin bulanıklığına ve bilgi kirliliğine yol açan ve neticede hakikate ulaştırmayan kuru sözlerden ibaret olan bir tartışmadır.

Kur'an'ın iki yerde "ahsen" nitelemesiyle vurguladığı⁴¹ ve mü'minlerin liyakat sahibi olanlarından da yapmalarını istediği tartışma ise muhatapların tutum ve davranışlarına bağlı olarak ortaya çıkan doğal bir tartışma biçimidir. Zaten Nahl 125. ayet çerçevesinde düşünüldüğünde, mücadelenin davetten bağımsız zikredilmesi, aslında mücadelenin bir irşad ve davet metodu değil, farklı bir iletişim şekli olarak kullanıldığını göstermektedir. Râzî ve Şevkânî gibi müfessirlerin de belirttiği gibi cedel davet babından değildir;⁴² Cenab-ı Hak, cedelden maksadın başka bir şey olduğuna dikkat çekmek istediği için mücadeleyi davet metodundan bağımsız zikretmiştir.⁴³ Bu da cedelin bir nevi savunma metodu olarak görülebileceği anlamına gelebilir.⁴⁴ Ancak burada önemli olan, bu mücadelenin de en üst seviyede irşadî ve ahlakî bir nitelik taşımasının gerekliliğidir. "Ahsen" kaydı, mücadelenin en etkin şekilde yapılması gerektiğini gösterdiği gibi muhatapların zamansal ve mekânsal şartlarının göz önünde bulundurularak her türlü felsefî, psikolojik, sosyolojik, kültürel ve tarihsel bilgiler eşliğinde diyalog sürecine çekilmesi gerektiğini de gösterir.

Yukarıdaki perspektif göz önüne alındığında, "cedelü'l-Kur'an" tabirinin, Kur'an'ın sergilediği tartışma yöntemlerinin metodik olarak incelendiği bir ilim dalı için kullanıldığı görülecektir. Dolayısıyla bu ilim dalı ile Kur'an'da yer alan mücadele örnekleri gerek dilsel açıdan, gerekse mantıksal açıdan değerlendirilmiş, muhataplara Kur'an'ın mücadele üslubunda izlediği yöntemler gösterilerek adeta bir mücadele adabı öğretilmek istenmiştir.⁴⁵

4. Mücadele Üslubunun Fonksiyonelliği

Mücadele üslubunun fonksiyonelliği hakkında pek çok şey ifade edilebilir, ancak tartışmanın irşad açısından gerekliliği ve işlevselliği ile ilgili olarak söylenebilecek ilk söz, Kur'an'da yer alan, "*Hakikaten biz bu Kur'an'da insanlar için her türlü misali sayıp dök-müşüzdür. Fakat tartışmaya en düşkün varlık insandır.*"⁴⁶ ayet-i kerîmesi olmalıdır. Bu

40 İbn Manzur, *Lisânu'l-'Arab*, XI/105

41 Nahl 16/125 ve Ankebut 29/46

42 Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XIV/379; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 808-809

43 Râzî, *a.g.e.*, XIV/379

44 Yavuz, *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, s. 114

45 "Cedelü'l-Kur'an" hakkında bilgi ve örnekler için bkz. Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Tah: Mustafa Abdulkadir 'Ata, Daru'l-Fikr, Beyrut 2005, II/29-32; Suyutî, Celaleddin Abdurrahman, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Kahire 1951, II/135-137; el-Elmai, *Kur'an'da Tartışma Metodları*, s. 78-98; Yavuz, *a.g.e.*, s. 126-182

46 Kehf 18/54

ayet, özü itibarıyla tartışmacı bir ruha sahip olan insanın yaratılıştan getirdiği özelliğine vurgu yapmakta, yani diğer varlıklara nispetle mücadele konusundaki tutumunu belirtmekte,⁴⁷ aynı zamanda Kur'ân'da yer alan mücadele örneklerinin temel esprisini de dikkatlere sunmaktadır. Hatta Kur'ân'a göre, insanoğlunun bu mücadelecî ruh yapısı öyle bir haldedir ki kıyamet gününde bile kişi, psikolojik eğiliminin sürüklemesiyle bir tartışma içerisine girebilmektedir: “*O gün herkes nefsi için mücadele ederek gelir (külli nefsin tucadilü an nefsiha), her nefse işlemiş olduğu amelin karşılığı tamamıyla ödenir ve hiç birine zulmedilmez.*”⁴⁸

Maddî değerlerini paylaşma konusunda oldukça cimri; ama din, ahlak, kültür ve ideoloji gibi manevî değerleri başkasına kabul ettirme ve onlarla paylaşma konusunda çok hevesli, hatta fanatik olan insanın bu tartışmacı yönü, kişinin kendi değerlerini benimsetmek suretiyle üstünlük kazanma ve hâkim olma arzusuyla yakından ilgilidir.⁴⁹ Dolayısıyla, inanmayan insanların ilahî vahye karşı gösterdikleri mücadelecî tavrın arka planında böylesi bir anlayışın izlerine rastlamak mümkündür. Kur'ân'ın karşı cevap niteliğinde gönderdiği ayetleri de Kur'ân'ın kendisini “hakîm bir kitap” olarak nitelemesinin bir sonucu olarak değerlendirmek gerekir.

İnsanın bu mücadelecî ruh yapısı, yaşamın her alanında kendini gösterebileceği gibi, hem iman ve küfür konusunda hem de ayetlerin niteliğinin anlaşılması hususunda kendini göstermektedir. Bu yüzden, “en güzel mücadele” yöntemi, insanların psikolojik yönlerini hesaba katan, onların bu gereksinimlerine cevap veren bir iletişim şekli olarak görülebilir. Zaten Nahl 125. ayette yer alan üç yöntemin (hikmet, mev'ize- hasene ve ahsen kaydıyla mücadele) genel olarak insanların karakter yapılarıyla paralellik arzettiği ifade edilmektedir. Müfessirler, ayette yer alan sıralamadan hareketle, insanların ilim öğrenme kabiliyetleri ve irşad edilmeleri açısından üç kısma ayrılabilirliğinden bahsetmişlerdir. Buna göre, ilk kısım gerçek bilgileri ve yakînî ilimleri araştıran, elde etmek isteyen kâmil kimselerle, sağlam akıl ve keskin basîret sahipleri kişilerdir. Bunlar ümmetin özel ve seçkin kısmını oluşturmakta, olguları ve nesneleri (eşyâ) gerçek şekilde, hakikatleri üzere tanımak istemektedirler. Bu karakterdeki insanlarla konuşmak, ancak kat'î ve yakînî deliller ile mümkün olduğundan, bu durum ayet-i kerîmede “hikmet” kavramıyla ifade edilmiştir.

İkinci kısım, karakterlerinde hakiki bilgileri ve yakînî ilimleri araştırıp elde etme hevesinden çok gürültü koparma, polemik yapma ve husumetlerini ortaya koyma gibi amaçları olan kimselerdir. Bu kişiler, genellikle inatçı, polemikçi ve doğrulara karşı direnen insanlar olduğundan, gerçekleri ancak tartışma yoluyla gerçekleri kavrayabilmekte ve hakikati ancak bu yolla kavrayabilmektedirler. Bu karakterdeki kişilerle, neza-

47 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/700; Ebussuud, *İrşad*, V/229

48 Nahl 16/111

49 Certel, Hüseyin, *Kur'ân'da İnsan*, Isparta, 2000, s. 109-110

ket, yumuşaklık gibi en güzel yollar ve en sağlam delillerle tartışmak gerekmektedir ki, ayette geçen "en güzel şekilde mücadele" emri, genel olarak buna işaret etmektedir.

Üçüncü kısımda olanlar, kemal noktasında en üst mertebede olamasalar da tartışmada yaygara yaparak yahut manipülasyonda bulunmak suretiyle hasımlarını mağlup etmeye çalışmayanlardır. Bunlar daha ziyade aslı fitratları ve selîm yaratılışları üzerine kalan topluluklardır; bir başka ifadeyle, halktır. Bu kimseler, genelde, hikmetli bilgileri anlama derece ve istidadını haiz olmadıkları için bunlarla konuşmak, ancak, ayetin işaret ettiği "güzel öğüt"le" mümkün olabilmektedir. Bu üçlü tasnif, tefsirlerde, genel olarak, havas, avam ve muannid tanımlamaları ile de karşılık bulmaktadır.⁵⁰

Müfessirlerin oluşturdukları bu kategoriler, insanların irşad faaliyetine muhatap olan insanların tamamının aynı seviyede ve aynı kavrayış gücünde olmadıklarını belirtmesi açısından ehemmiyet arz eder. Bir nevi sosyolojik analiz olarak görülebilecek olan bu tasnif, dînî davet ve irşadın başarıya ulaşmasında önemli ipuçları vermektedir. Yani, aynı üslub biçimiyle ve aynı yöntemlerle, herkese veya her gruba irşadta bulunulmamalı, öncelikle muhatapların karakter ve davranış yapıları tahlil edilmeli ve buna uygun bir irşad üslububelirlenmelidir.⁵¹

Tartışma üslubunun irşadî yönden fonksiyonelliğinin anlaşılmasında, nüzul ortamının doğurduğu sosyo-psikolojik etkilerin bilinmesi, ayrıca önem arz eder; yani Kur'an'ın nazil olduğu dönemin kültürel ve edebî yapısı ya da o dönem muhatapların ilahi vahye karşı takındıkları bireysel ama neticede insanın genel karakteristik yapısı göz önünde tutulduğunda evrensel nitelik taşıyan tepkiler de mücadele üslubunun Kur'an'da yer alan yansımalarıdır. Bunun anlaşılması için de özellikle Kur'an'ın sözlü bir hitab oluşuna tekrar dikkat çekilmesi gerekir. Çünkü temeli sözlü düşünce ve gelenek yapısına dayanan toplumlarda dil, büyük ölçüde karşılıklı konuşma ve mücadeleye dayandığından, muhatapların söylediklerini çürütme ya da muhatapın söylediğinden daha güzel bir söz söyleme anlayışının egemen olduğu ifade edilebilir.⁵² Kur'an'ın bütün insanlığa yönelttiği meydan okuma (tehadî), i'caz ve belagat özelliklerinin yanı sıra, bu açıdan da değerlendirilebilir. Çünkü er-Rafî'i'nin belirttiği gibi, "Araplar arasında birbirlerine karşı sözlü sataşma, meydan okuma bir gelenek haline gelmişti ve Kur'an da onlara karşı, onlarca bilinen bir tarz usulü ile meydan okudu. Allah doğrusunu bilir, bu tahaddinin hikmeti ve Kur'an'da zikredilişi, azgın hatiplerin ve dil bakımından son derece fasih olan Arapların, Kur'an karşısında aceze düşüklerine dair her asırda tarihi şahit tutmak ve böylelikle

50 Bu şekilde tasnifler için bkz. Ebussuud, İrşad, V/151; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XIV/253-254; Tantavî, *el-Cevâhir*, VIII/170; Tahir b. Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XIV/327-328; Tabatabâî, *el-Mizân*, XII/373; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XIV/378-379; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, VIII/369-370; Zuhaylî, *Tefsîr'ul-Münîr*, XIV/268

51 Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, III/63; Bu konuyla ilgili olarak bkz. İbn Rüşd, *Faslu'l-Makal*, Felsefe-Din İlişkileri, Çev. Bekir Karlığa, İşaret Yay., İstanbul 1999, s. 74-75

52 Gezer, Süleyman, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Sözlü Hitabın Rolü*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 69

Arap olmayan bir inkârcının, münafık ya da gaflette olan birinin çıkıp da “Kur’ân mucize değildir, Araplar onun benzerini getirebilirlerdi” gibi saçma sözlerini önlemek içindir.”⁵³ Bu ifadeler, aslında tehdidin var oluş hikmetlerinin yanı sıra⁵⁴ özelde böylesi bir meydan okumanın, genelde ise Kur’ân’da mevcut bulunan tartışmaların Arapların sözlü gelenekle şekillenen yaşam biçimlerine bir cevap niteliği taşıdığını gösterebilir. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm, Peygamberle mücadele eden Arapların çok güçlü, etkili ve sert bir tartışma potansiyeline sahip olduğunu bildirmektedir ki, bu da cedelin Kur’ân’da bulunmasının işlevselliğinin bir başka yönden açıklanması gibi gözükebilir.⁵⁵

Düzeyle ve etkin bir tartışma, üzerinde fikir yürütülen konuya başka açılardan bakabilme yeteneği kazandırdığından, bir eğitim aracı olarak kullanılabilir.⁵⁶ Zaten Kur’ân’ın çeşitli mücadele yöntemlerini kullanarak, muhataplarının iddialarına cevap verdiği gibi, bu yolla da insanlarda zihni bir hareketlilik oluşturduğu ve sonuçta onları irşad ettiği bilinmektedir: “*Kendi yaratılışını unutarak bize karşı misal getirmeye kalkışıyor ve: “Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?” diyor. De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek. Çünkü O, her türlü yaratmayı gayet iyi bilir. Yeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran O’dur. İşte siz ateşi ondan yakıyorsunuz. Gökleri ve yeri yaratan, onların benzerlerini yaratmaya kadir değil midir? Evet! Elbette kadirdir. O, her şeyi hakkıyla bilen yaratıcıdır.*”⁵⁷ Bu ayet, ilahî vahyin inkârcılara karşı kullandığı delillerin mantık çerçevesinde sunulduğunu ve içsel olarak çarpıcı ve sarsıcı etkilerde verildiğini gösterirken, ayetin sebebi nuzülü hakkında nakledilen rivayette Hz. Peygamber’in verdiği cevap, mücadelenin bir başka boyunu gösterir mahiyettedir. Rivayete göre Ubeyy b. Halef, elinde çürümüş bir kemikle Hz. Peygamber’e gelir ve onu elinde ufalayıp sonra da rüzgârda savurarak “Ey Muhammed, çürümüş olduğu halde bunları tekrar kim diriltebilir?” diye bir soru yöneltir. Hz. Peygamber de bu soruya, “Allah onu diriltir; sonra tekrar öldürür; seni de cehenneme sokar.” şeklinde cevap verir.⁵⁸ Bu olay, müşriklerin mücadele konusundaki tavrını ortaya koymada bir fikir verirken Hz. Peygamber’in de böylesi bir durumda gösterdiği tavır açısından oldukça dikkat çekicidir. Genel olarak muhataplarına yumuşak bir üslup ile hitap eden Hz. Peygamber, vahyin getirdiği prensipler alay konusu edildiğinde genel tavrını değiştirmekte ve muhatabın anlayış seviyesine uygun olarak sert bir cevap vermektedir.⁵⁹

53 Er-Rafî’î, M. Sadık, *Tarihu Adabi'l-Arab*, Beyrut, 1974, II/169

54 Tahaddî’nin mahiyeti, merhaleleri ve alanı hakkında bilgi için bkz. Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *Kur’an’ın Belagati ve I’cazı Üzerine*, Ekev Yay. Erzurum 2001, s. 81-108

55 Taha Hüseyin, *Cahiliyye Şiiri Üzerine*, Ter: Şaban Karataş, Ankara Okulu Yay., Ankara 2003, s. 40-41

56 Öcal, Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, TDV, Ankara, 1991, s. 257

57 Yasin 36/78-81

58 Rivayetler için bkz. Taberî, *Câmi’u'l-Beyân*, XIX/487-490; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV/28-29; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Veciz*, s. 1570

59 Bu konuda örnekler için bkz. el-Elmaî, *Kur’an’da Tartışma Metodları*, s. 491-499; Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimiçi Olarak Hz. Muhammed*, Esra Yay., Konya 1991, s. 179-185; Çetin, Abdurrahman, *Hitabet ve Irşad*, Emin Yay., Bursa 2008, s. 271-273

Etkin ve verimli bir şekilde kullanılan tartışma metodu, akli işleterek hakikatin bulunmasına yardımcı olduğu gibi olaylar arasındaki ilişkilerin görülmesine de katkı sağlar.⁶⁰ Bu yönüyle mücadele, eğitim boyutu olan bir irşad yöntemi olarak değerlendirilmelidir.

5. Kur'ân-ı Kerîm'de Mücadele

Bir irşad ve üslub biçimi olarak mücadele, Kur'ân'da çok farklı boyutlarda ve değişik şekillerde yer almaktadır. Kur'ânî tartışma, insanların eğilimleri, psikolojik yapıları ve sosyolojik etmenler vb. gibi unsurlarla şekillenirken, aynı zamanda yapılan tartışmalarda bir takım esasların gerekliliği ve çeşitli metodların belirtildiği görülmektedir. Yani bir bakıma ilahi vahiy, vermiş olduğu mücadele örnekleriyle, muhataplarına bir tartışma bilinci ve adabı öğretmektedir.

Konuya bu açıdan bakıldığında, ilmi seviyelerine ve inanç durumlarına göre Kur'ân'ın muhataplarına farklı farklı muamelelerde bulunduğu ifade edilebilir. Mesela, Kur'ân'da müşriklerle yapılan tartışmaların çoğunda belirgin şekilde hidayet ve irşad amacı güdülürken, bazen de müşriklerin ortaya attıkları iddiaların yanlışlıkları gösterilir. Diğer taraftan, ehl-i kitap ile yapılan tartışmalarda, onların bilgi sahibi oluşları göz önünde bulundurulmuş ve bu sayede hatalarının ortaya çıkarılması suretiyle onların ilzam edilmesi maksadı gözetilmiştir. Münafıklarla girilen mücadele örneklerinin ise genel olarak, tehditlerle birlikte sertlik ve şiddet temalı olduğu görülür.⁶¹ Bu de onların inanç gibi kutsal bir alanda takındıkları iki yüzlü tavrın karşılığı olarak değerlendirilebilir.

Nüzul ortamındaki ilişkilerin belirleyip şekillendirdiği ve muhatapların durumlarına göre farklılıkların bulunduğu Kur'ânî tartışma, her koşulda geçerli olabilecek temel ilkeleri belirlemiş ve bu şekilde de “en güzel” kaydının açıklamasını yapmıştır. Mesela Kur'ân-ı Kerîm, bir tartışmadan söz edebilmek için öncelikle kesin delilin ve gerçek bilginin olmasını şart koşmaktadır: “*Hadi hakkında bilgi sahibi olduğunuz konuda tartışınız; fakat bilgi sahibi olmadığınız konuda niçin tartışıyorsunuz! Oysa ki Allah, her şeyi bilir, siz bilmezsiniz.*”⁶² Kurtübî, bu ayetin bilgisiz bir kimsenin tartışmaya girmesine engel olduğuna ve herhangi bir bilgisi, araştırması olmayanların tartışmasının yasaklandığına delil olduğunu belirtmektedir.⁶³

Kur'ânî tartışma, peşin hükümlerden sıyrılmanın önemine de dikkat çekmekte ve deliller belli olduktan sonra tartışmayı kesmenin gerekliliğini ifade etmektedir.⁶⁴ “*Eğer biz onlara melekleri indirseydik, ölümler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşlarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu*

60 Özbek, a.g.e., s. 185

61 el-Elmaî, *Kur'ân'da Tartışma Metodları*, s. 12

62 Al-i İmran 3/66; İlgili ayetler için bkz. Enbiya 21/24; En'am 6/81; Mü'minun 23/117; Duhan 44/19

63 Kurtübî, *el-Câmi'*, V/165

64 Yavuz, *Kur'ân-ı Kerîm'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, s. 119-122

*bilmezler.*⁶⁵ Bu ayet, inanmayanların inkârcılıklarının delil azlığı veya yetersizliğinden değil; aksine içsel bir tutumdan (kalplerin pas tutması/mühürlenmesi) kaynaklandığını belirtmektedir.

“Eğer seninle tartışmaya girerlerse de ki: “Bana uyanlarla birlikte ben kendimi Allah’a teslim ettim.” Ehl-i kitaba ve ümmilere de: “Siz de Allah’a teslim oldunuz mu?” de. Eğer teslim oldularsa doğru yolu buldular demektir. Yok eğer yüz çevirdilerse sana düşen, yalnızca duyurmaktır. Allah kullarını çok iyi görmektedir.”⁶⁶ ayeti, delil getirildikten sonra, tartışmanın gereksiz bir biçimde uzatılmasının tasvip edilmediğini göstermektedir. Kesin deliller belli olduktan sonra tartışmaya devam edilmesinin mücadeleyi aslından sapıtacağı açık olduğundan,⁶⁷ bu tarz bir mücadele hoş karşılanmamıştır.

Zamana, mekâna ve şahsa göre değişik metotlar sergilenmesini isteyen ve bu doğrultuda ayetler ihtiva eden ilahi vahiy, toplumun sosyal yapısını ve insanların psikolojik durumlarını göz önünde bulundurarak tartışılması ya da tartışmadan kaçınılmasını. Mesela, inanca saygı duyulmadığı ve dini argümanların eğlence konusu yapıldığı bir ortamda tartışma zemini olmayacağından dolayı, Kur’ân böylesi bir durumda inananların o mekândan uzaklaşmasını ister: “Oysa Allah size Kitapta (Kur’an’da) “Allah’ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, başka bir söze geçmedikleri müddetçe, onlarla oturmayın; aksi halde siz de onlar gibi olursunuz” diye hüküm indirmiştir. Allah, münafıkların ve kâfirlerin hepsini cehennemde toplayacaktır şüphesiz.”⁶⁸ ve “Ayetlerimiz hakkında ileri geri konuşmaya dalanları gördüğünde, onlar başka bir söze geçinceye kadar onlardan uzak dur. Eğer şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra artık o zalimler topluluğu ile oturma.”⁶⁹ ayetleri gerek toplumsal gerekse beşeri münasebetlerde kutsal değerlerin hafife alındığının anlaşıldığı anda, bir nevi bu durumu protesto ederek o ortamdaki ayrılmayı belirtir. Çünkü böylesi bir durum, tartışmanın sağlıklı bir şekilde yürütülmesine engel olacağı gibi tartışmaları bir sonuca da ulaştırmayacaktır. Zaten böylesi bir durumda, bırakın tartışmayı, birlikte oturulması bile uygun görülmemektedir.⁷⁰ Bütün bunlardan yola çıkılarak, Kur’ân üslubunda, uygun tartışma zemininin olmadığı durumlarda mücadeleden vazgeçilmesi esastır, denilebilir. Hatta Kur’ân-ı Kerîm, dñi değerlerin mücadele malzemesi yapılmasını yasakladığı için bunu bir adım daha öteye götürür ve “Allah’tan başkasına tapanlara (ve putlarına) sövmeyin; sonra onlar da bilmeyerek Allah’a söverler. Böylece biz her ümmete kendi işlerini câzip gösterdik. Sonunda dönüşleri Rablerinedir. Artık O ne yaptıklarını kendilerine bildirecek-

65 En’am 6/111; Ayrıca bkz. En’am 6/7; Hicr 15/14-15

66 Al-i İmran 3/20; İlgili ayetler için bkz. Bakara 2/139; Enfal 8/6; Hacc 22/68-69

67 Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, III/108; Ayrıca bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I/341

68 Nisa 4/140

69 En’am 6/68

70 Hâzin, Muhammed b. İbrahim el-Bağdadî, *Lübâbü’l-Te’vîl fi Me’ânî’l-Tenzîl*, el-Matbaatu’l-Amire (Daru’d-Da’ve), İstanbul h.1320, II/424; Kurtûbî, *el-Cami*, VII/184; Kasımî, Muhammed Cemaluddin, *Mehâsinu’l-Te’vîl*, Tah: Muhammed Fuad Abdulbaki, Dar-u İhyai’l-Kütübi’l-Arabiyye, h. 1376, V/1612

tir.”⁷¹ telkininde bulunur. Bu ayetler, Kur'ân'ın öngördüğü tartışma üslubunun ve irşad yöntemlerinin inceliğini göstermeye kafidir.

Bu açıdan bakıldığında, Kur'ân'ın üslub inceliğinin, mücadele konusunda daha da belirginleştiğini ifade etmek mümkün olabilir. Her ne kadar ilahi vahiy, bazen tehditvârî bir şekilde muhataplarını inzar etse de -ki bu üslub genelde inkârda direnen ve aktif kötülük yapan kimselere karşı, durum gerektirdiği için kullanılır- genellikle Kur'ân'da insan kimliğine uygun bir şekilde, onu rencide etmeyen ve şahsiyetini koruyan ifadeler kullanılır.⁷² Mesela Hz. Musa ve Hz. Harun'dan Firavun gibi despot bir kişiye karşı “kavl-i leyyin” kullanmaları,⁷³ yani yumuşak sözle hitab etmeleri istenmiş, babasının sert tehditlerine karşı Hz. İbrahim'in munis bir şekilde karşılık verdiği nakledilmiştir.⁷⁴

Aslında Kur'ân'ın mücadele üslubunda kullandığı dilsel incelikler, “ahsen” kaydının tefsir ve tatbik edilmiş halidir. Mesela Kur'ân'da iltifat sanatının güzel örneklerinden sayılan ve Yasin Suresi'nde geçen şu ayetler, mücadeledeki üslub güzelliğini gösterir: “*Derken şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi. “Ey kavmim! dedi, bu elçilere uyunuz!” “Sizden herhangi bir ücret istemeyen bu kimselere tâbi olun, çünkü onlar hidayete ermiş kimselerdir.” “Bana ne olmuş ki, beni yaratana ibadet etmeyecekmişim! Halbuki, hepiniz O'na döndürüleceksiniz.” “O'ndan başka tanrılar mı edineyim? O çok esirgeyici Allah, eğer bana bir zarar dilerse onların (putların) şefâati bana hiçbir fayda vermez, beni kurtaramazlar.” “İşte o zaman ben apaçık bir sapıklığın içine gömülmüş olurum.” “Şüphesiz ben, Rabbinize inandım, beni dinleyin.”*⁷⁵ Bu ayetler, kavminin tehditlerine karşılık, bir mü'minin gösterdiği tavır ve hakikati anlatmada kullandığı söylem şeklini belirtir niteliktedir. Mü'min kişi, burada doğrudan muhataplarını kendine hedef almamış, aksine dolaylı bir üslub kullanarak gerçekleri anlatmaya çalışmıştır. Böylelikle, direkt olarak muhataplarını suçlamak yerine, kendini onlar yerine koyarak, “*Bana ne olmuş ki, beni yaratana ibadet etmeyecekmişim! Hâlbuki hepiniz O'na döndürüleceksiniz.*” şeklinde bir ifade kullanmış ve bu şekilde muhataplarını uyarmaya ve incellekle irşad etmeye çalışmıştır.⁷⁶

Buna benzer bir anlatım, Hz. Musa'nın Firavun'a karşı söylediği “*Hakikaten bize vahyolundu ki: (Peygamberleri) yalanlayan ve yüz çevirenlere azap edilecektir.*”⁷⁷ ayetinde de gözükmektedir. Hz. Musa, Firavun'u kızdırarak daha baştan mücadele zemininin kaymasını istememiş ve direkt olarak onu karşısına alıp “sen cehenneme gireceksin” şeklinde bir ifade kullanmamıştır. Böylesi bir anlatım, gurur kırıcı ve galeyana getirici

71 En'am 6/108

72 Yavuz, *Kur'ân-ı Kerîm'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, s. 123

73 Taha, 20/43-44

74 Meryem 19/41-48h

75 Yasin 36/20-25

76 Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XXII/228

77 Taha 20/48

ifadelerden olduğu için, Firavun karşısında bile dolaylı bir üslup kullanılarak mücadele edilmiştir.⁷⁸

Kur'ân'da geçen Peygamber kıssaları, tartışma üslubu hakkında oldukça zengin malzeme sunmaktadır. Bundan olsa gerek Fahreddin Râzî, hakkı anlatmak için yapılan cedel ve mücadeleyi “Hırfetü'l-Enbiya”, peygamberlik mesleği olarak tanımlanmaktadır.⁷⁹ Her peygamberin kavmiyle yaptığı mücadele, bünyesinde çeşitli incelikler barındıran ve irşad eden birer anlatım özellikleridir. Mesela, Hz. Musa'ya hitaben “*Seni, kendim için elçi seçtim. Sen ve kardeşin birlikte âyetlerimi götürün. Beni anmayı ihmal etmeyin. Firavun'a gidin. Çünkü o, iyiden iyiye azdı. Ona yumuşak söz söyleyin. Belki o, aklını başına alır veya korkar.*”⁸⁰ ayetleri, ilk bakışta tartışmadaki dilsel inceliğe işaret etmekte; ama ayette yer alan “*Beni anmayı ihmal etmeyin.*” ibaresi, mücadeledeki aslî unsurun, yani ne maksatla ve niçin yapıldığının unutulmamasına yönelik bir tembih gibi durmaktadır. Tartışma, her zaman için bireysel ve nefsi arzuların ortaya çıkmasına imkân veren bir iletişim şekli olduğundan, mücadele esnasında Allah'ı anmak, kişinin cedelden kastının ne olduğunu zihninde tutmasına ve bu bilinçle en güzel kaydını korumaya yönelik tutum ve davranışlarda bulunmasına sebebiyet verebilmektedir. Bu ise, tartışma yapılan kişinin, yapılan mücadelenin şahıslardan bağımsız olarak, sadece hakkın ortaya çıkması için yapıldığını anlamasını sağlar.

Bir irşad özelliği olarak, peygamberlerin kavimleriyle olan tartışmalarının kıssalar yoluyla anlatılması, irşadda bulunan muhatapların yaşanmış olaylardan hareketle psikolojik ve epistemolojik açıdan takviye edilmesine yardımcı olmaktadır. İrşad faaliyetinde bulunanlar, yaşadığı süreçte belki psikolojik olarak zedelenmiş/yıpranmış olabilirler; ama unutmamalıdır ki bu mücadelede onlar yalnız değildir. Peygamberler dâhil olmak üzere irşadda bulunan her mü'min bir şekilde bu tarz tutumlarla karşılaşmıştır.

Kur'ân'daki tartışma konuları sadece geçmiş peygamberlerle de kısıtlı değildir; Kur'ân'ın müşriklerle, münafıklarla ve ehl-i kitaba olan mücadelesi, ahiret ve amellerin karşılığının verilmesiyle ilgili tartışmalar ve şeriatlerle alakalı (leş yemek, helal-haram kılma konusu vb.) hususlar, ilahî kelimada bahsedilen pek çok tartışma konularından sadece bazılarıdır.⁸¹

Kur'ân'da yer alan tartışmalarda, bir fikrin doğruluğunu kanıtlama ya da yanlışlığını gösterme şeklinde çok çeşitli metotlar bulunmaktadır. Mesela Kur'ân, bir düşüncenin doğruluğunun kanıtlanmasında gözlem ve deney, kıyas ve karşılaştırma gibi yöntemler kullanmakta; yanlışlığını gösterme konusunda ise evvela iddiaya karşılık delil isteme, iddianın veya gereğinin realiteyle çeliştiğini gösterme, ihtimalleri göz önünde bulundurarak

78 Yavuz, *Kur'ân-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, s. 124

79 Râzî, *Tefsir-i Kebir*, XIX/245

80 Taha 20/41-44

81 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Elmaî, *Kur'ân'da Tartışma Metodları*, s. 139-478

tartışmaya açma, muarızı şüpheye düşürme, ileri sürülen görüşü çürütme, kararlı/kesin bir ifade kullanma, muhatabın samimiyetsizliğini ve haksızlığını ortaya koymak maksadıyla sahte davranışlar sergileyen tarafa müştereken beddua etmeye çağırma (mübahale), darb-ı mesel ve kıssalar zikretme gibi pek çok eğitsel yöneme başvurmaktadır.⁸²

Kur'ân-ı Kerîm'de, tartışmanın ne şekilde bitirileceği de verilen örneklerden hareketle tespit edilebilir. Buna göre, tartışmanın olumsuz tutum ve davranışlara dönüşmemesi için deliller sunulduktan sonra gösterilmesi gereken nihai tavır, “(Resûlüm!) onlar seni yalanlarsa de ki: Benim işim bana, sizin işiniz de size aittir. Siz benim yaptığımdan uzaksınız, ben de sizin yaptığınızdan uzağım.”⁸³ ayet-i kerîmesinin işaret ettiği gibi tartışmanın sınırları belirgin kılınarak sona erdirilmesidir. Bu durum, mücadele esnasında muhtemel olabilecek anlam kaymalarının önüne geçebilecek ve neticede tartışan iki tarafın görüşlerinin ayrıldığı noktaların nihaî gösterilişine yardımcı olabilecek bir özellik taşımaktadır. Zaten mücadelenin amacı, hakikatin ortaya çıkarılmasında en etkili yöntemlerle görüşlerin aktarılması ve irşad edilmeye çalışılmasıdır, çünkü “Eğer sizinle tartışmaya girerlerse de ki: “Bana uyanlarla birlikte ben kendimi Allah’a teslim ettim.” Ehl-i kitaba ve ümmîlere de: “Siz de Allah’a teslim oldunuz mu?” de. Eğer teslim oldularsa doğru yolu buldular demektir. Yok eğer yüz çevirdilerse sana düşen, yalnızca duyurmaktır. Allah kullarını çok iyi görmektedir.”⁸⁴ ayetinin de işaret ettiği üzere hidayet, yalnızca Allah’tandır.

Bütün bu durumlar göz önünde bulundurulduğunda, Kur'ânî tartışmanın gelişigüzel değil, belirli bir sistem çerçevesinde gerçekleştiği ifade edilebilir. İrşad görevinde bulunan kişilerin, mücadele üslubunu kullanmak durumunda olduğu zamanlarda, Kur'ân'da yer alan bu genel ilke ve hakikatlerden yola çıkarak mücadele etmesi, en güzel kaydını başarıyla gerçekleştirmelerine yardımcı olabilir.

Sonuç

Vahyin gerekçesi ve amacı, aynı zamanda zihinsel bir aydınlanma süreci olarak Kur'ânî irşad, insanla birlikte var olan ve onunla şekillenen bir sürecin ifadesidir. Cedelci yapısıyla insan, aslında Kur'ân'da ihmal edilmemiştir. Hikmet ve mev'ize-i hasene'den sonra zikredilen ve ahsen (en güzel) kaydı ile esasları belirlenen cedel kavramı, irşad açısından yeri ve zamanı geldiğinde kullanılması istenen bir emrin pratikteki yansımasıdır.

Kur'ân hiçbir zaman tartışmayı başlatan taraf olmamızı istemez; aksine irşad açısından önemli olan ilahî hakikatlerin olabildiğince paylaşılması ve yayılmasıdır. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm bir anti-tez değil, hakikatin anlatıldığı yegâne kaynaktır. Ancak muhatapların davranışları bu hakikati ortadan kaldırmaya yönelik bir boyuta ulaştığında,

82 Ayrıntılı bilgi için bkz. Yavuz, *Kur'ân-ı Kerîm'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, s. 126-182

83 Yunus 10/41

84 Al-i İmran 3/20

Allah-u Teâla, irşadın hikmet ve mev'ize-i hasene'den sonra, en güzel şekilde mücadele ile sürdürülmesini emreder. Mücadele kavramının “en güzel” ifadesiyle kayıtlandırılması, tartışmanın, her halükarda mantıksal bir muhteva ile ve estetiksel bir güzellikle yapılması gerektiğini gösterir.

Kur'ânî tartışma için mücadele yerine münazara kavramının kullanılabilmesi yönünde görüşler de bulunmaktadır; ancak bu iki kavram birbirinden irşad bağlamında ayrılmaktadır. Cedel daha ziyade ilmî tartışmalar için kullanılır ve bu anlamıyla kavram karşılıklı fikir alış-verişinde bulunarak doğruya ulaşma vasıtası olarak görülen münazara-dan ayrılır. Çünkü cedel/mücadele, doğruluğu kesinleşmiş öncüllerle yapılan bir tartışma biçimidir ve dîni irşadda uygun zaman ve zemine göre ifa edilmesi beklenen bir tavsiye/emirdir.

Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli münasebetlerle ve birbirinden farklı biçimlerde serdedilen mücadele örnekleri, cedelin ne şekilde yapılması gerektiğine dair bizlere çeşitli öneriler sunar, yönlendirmelerde bulunur. İrşadî anlamda mücadelede, karşı tarafa bilgi verirken onu rencide etmemek, buna uygun konuşma tarzı belirlemek, beden dilinin gerektirdiklerini yerine getirerek karşı tarafı kışkırtmayan bir tavır içerisinde olmak adeta bir zorunluluktur. Bununla birlikte kişisel zaafların ön plana çıkmasını engellemek için mücadelenin neden yapıldığının, yani irşadın gayesinin sürekli hatırdta tutulması ve tartışmanın netice vermeyeceği anlaşıldığında tartışma sınırlarının belirginleştirilmesi suretiyle mücadeleye son verilmesi gerekmektedir. Olası kişisel yıpranmışlıkların engellenmesi ve benzer hatalara düşülmesinin engellenmesi açısından Kur'ân'da anlatılan Peygamber kıssaları bizlere oldukça zengin bir muhteva sunar. Peygamber mesleğini yerine getiren bir mü'min için peygamberlerin hikâyeleri ile buluşmak ve onların halleri ile özdeşlik kurabilmek hayati derecede önemlidir ve tartışmada istenilen sonuca ulaşılmadığında hayal kırıklıklarının giderilmesi için bu empatiyi sağlamak gerçek bir mümin olmanın olmaz şartıdır.

Sonuç itibarıyla mücadele; bilinçsiz, rastgele yapılan bir eylemden ziyade, ıslah edilmiş ve art niyeti bertaraf edilmiş ilahî bir irşad yöntemi ve insan fitratının farklı yönlerine hitap edebilen bir tebliğ tarzıdır.

Kaynakça

Âlûsî, Ebu'l-Fazl Şehabeddin es-Seyyid Mahmud el-Bağdadi, *Rûhu'l-Meâni fî Tefsiri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî*, Tah: Muhammed Şükri, Dâr-u İhyai't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut tsz., I-XXX.

Atay, Hüseyin, “Kur'an'a Göre Münazara Metodu”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 1969, sayı: XVII.

Bilgiz, Musa, *Kur'an'da Bilgi*, İnsan Yay., İstanbul 2003.

- Certel, Hüseyin, *Kur'an'da İnsan*, Tuğra Matbaası, Isparta 2000.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif, *et-Ta'rifat*, tsz.
- Çağbayır, Yaşar, Ötüken Türkçe Sözlük, Ötüken Yay., İstanbul 2007, I-V.
- Çağrıçı, Mustafa, "Hasene" md., *DİA*, İstanbul 1997, XVI.
- Çetin, Abdurrahman, *Hitabet ve İrşad*, Emin Yay., Bursa 2008.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğu Matbaası, Ankara 1970.
- Ebu Zehra, *Tarihu'l-Cedel*, Daru'l-Fikri'l-Arabi, Kahire 1980.
- Ebussuud, Muhammed b. Mustafa el-İmadî, *İrşadu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Dar-u İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut tsz., I-IX.
- el-Askerî, Ebu Hilâl, *el-Furuku'l-Lugaviyye*, Tah: Ebu Amr Ammad Zeki el-Bârûdî, el-Mektebetü't-Tevfikîyye, tsz.
- el-Cevziyye, İbnu'l-Kayyim, *Kur'an ve Sünnette Tartışma Yöntemi ve Adabı*, Ter: Abdullah Tunçer, Polen Yay., İstanbul 2007.
- el-Elmaî, Zahir b. Awad, *Kur'an'da Tartışma Metodları*, Ter: Ercan Elbinsoy, Pınar Yay., İstanbul 1984.
- el-İsfahânî, Ragıb Ebu'l-Kasım Hüseyin Muhammed, *Mu'cemu Müfredâti'l-Elfâzi'l-Kur'ân*, Tah: Nedim Maraşlı, Daru'l Fikr, 1972.
- el-Kefevî, Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, Nşr: Adnan Derviş, Muhammed el-Mısrî, Muessee-tü'r-Risale, Beyrut h.1419.
- el-Müncid fi'l-Luğati ve'l-İ'lam*, Daru'l-Meşrik, Beyrut tsz.
- er-Rafi'i, M. Sadık, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, Beyrut 1974, I-III.
- et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Tah: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Dar'ul-Hicr, Kahire 2001, I-XXVI.
- Gezer, Süleyman, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Sözlü Hitabın Rolü*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *Kur'an'ın Belagati ve İ'cazı Üzerine*, Ekev Yay. Erzurum 2001.
- Hâzin, Muhammed b. İbrahim el-Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vil fi Meâni't-Tenzil*, el-Matbaa-tü'l-Amire (Daru'd-Da've), İstanbul h.1320, I-VI.
- İbn Atiyye, Ebu Muhammed Abdulhak, *el-Muharraru'l-Vecîz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Azîz*, Dar-u İbn Hazm, Beyrut 2002.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, MEB., İstanbul 1970, I-III.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Tah: Mustafa Muhammed, Mustafa Fadl el-Acmavî, Ali Ahmed Abdulbaki, Hasan Abbas Kutub, Mektebetü Evladi's-Şeyh, Cizre h. 1421; I-XVI.
- İbn Manzur, Ebu'l Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-'Arab*, Dâr-u Sadır ve Dâr-u Beyrut, Beyrut 1968, I-XV.
- İbn Rüşd, *Faslu'l-Makal*, Felsefe-Din İlişkileri, Ter: Bekir Karlığa, İşaret Yay., İstanbul 1999.

- İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, Pınar Yay., İstanbul 1997.
- Kasımî, Muhammed Cemaluddin, *Mehâsinu't-Te'vîl*, Tah: Muhammed Fuad Abdalbaki, Dar-u İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, h. 1376, I-XVII.
- Kurtûbî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, Tah: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut h. 1427, I-XXIV.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basri, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Metabi-i Makhevî, Kuveyt 1982, I-IV.
- Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Ter: Muhammed Han Kayani ve Ark., İnsan Yay., İstanbul 1986, I-VII.
- Öcal, Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, TDV, Ankara 1991.
- Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, Esra Yay., Konya 1991.
- Râzî, Fahrüddin, *Tefsir-i Kebîr*, Ter: Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru, Akçağ Yay., Ankara 1988, I-XXIII.
- Saçaklızâde, Muhammed b. Ebi Bekir el-Mereâşi, *Tertîbu'l-Ulûm*, Tah: Muhammed b. İsmail Seyyid Ahmed, Dar'ul-Beşair'il-İslamiyye, Beyrut 1988.
- Suyutî, Celaleddin Abdurrahman, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire 1951. (İki cilt bir arada)
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr*, nşr: Yusuf el-Ğuş, Dar'ul-Ma'rife, Beyrut 2007.
- Tabatabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut 1973, I-XVII.
- Taha Hüseyin, *Cahiliyye Şiiri Üzerine*, Ter: Şaban Karataş, Ankara Okulu Yay., Ankara 2003.
- Tahir b. Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dar-u Sahnun, Tunus, I-XXX.
- Tantavî, Cevherî, *el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Daru'l-Fikr, tsz. I-XVI.
- Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2005.
- Uludağ, Süleyman, *İslam'da İrşad*, Marifet Yay., İstanbul 2001.
- Yavuz, Yusuf Şevki, *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, İlim ve Kültür Yay., Bursa 1983.
-, "Cedel" md., *DİA.*, İstanbul 1993, VII.
-, "Münazara" md., *DİA.*, İstanbul 2006, XXXI.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vucûhi't-Te'vîl*, Dar'ul-Kütübi'l-İlmiyye, tsz., I-IV.
- Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Tah: Mustafa Abdulkadir 'Ata, Daru'l-Fikr, Beyrut 2005, I-IV.
- Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa, *Tefsîru'l-Münîr fî'l-Akîdeti ve's-Şerîati ve'l-Menhec*, Daru'l-Fikr, Beyrut h.1418, I-XXX.